

(1)¹⁸

Virbalis, 1911 m. rugpjūčio (VIII) 3 d.

Gerbiamas Drauge!

Tamstos klausimuosna dabar neturiu laiko atsakinėti. Atsakysiu Rugsėjo (IX) gale.

Virbaly prabūsiu iki 20 VIII, Peterburgan išvažiuosiu 24 VIII. Būdamas Peterburge gyvensiu — Введенская 10, кв. 77.

Kad lie. *taī* yra kilęs iš neutr. **ta + ai (tas-ai)*, man irgi rodois neabejotinu spėjimu. Veliju Tamstai visa gėra.

Tamstos *Kaz. Būga*.

Вержболово, Сув. губ. Гминный суд Каз. Каз. Буге.

(2)¹⁹

Mósėdis, Telšių ap., 1911 m. gruodžio 12 d. Pačtą gaunu kasdieną.

Garbusis Drauge!

Pigai nebesusirašinėjome! Grįždamas iš Peterburgo į Lietuvą buvau užvažiaęs netoli Rėzeknes Ciskodo parapijon tyrinėti lietuvių kolonijos. Tenai gyvena lietuviai rytiečiai (nuo Linkmenų — Salako) nuo nebeatmenamų laikų (apie 200 m.). Tarmė netaip interesinga lietuvių, kaip latvių kalbos istorijai. Latviai sako čia *stūrys*, bet liet. *stūrỹs*: kada lietuviai atkeliauo į čia ir latviai tebeturė-jo sakyti *stūris*.

Daugiau Tamstai parašysiu gavęs Tamstos adresą. Aš lig Kalėdų (27.XII) būsiu: Почт. ст. Шкуды (Skuodas), Ковен [...]!⁴, м-ко Мосяды (Mósėdis) у настоятеля ку [...]!⁴ Павла Венцковича (Venckavičius).

[Viso labo *Kaz. Būga*.

T. В. Булыгина, Морфологическая структура слова в современном литовском литературном языке (в его письменной форме), Морфологическая структура слова в индоевропейских языках, М., 1970, p. 7—70.

Recenzuojamasis T. Bulyginos darbas yra pirmasis mėginimas struktūriškai aprašyti lietuvių kalbos žodžio morfologinę sandarą. Įvadinėse pastabose išdėstomi struktūrinės analizės principai.

Pirmiausia autorė apibrėžia žodžio ir morfemos sąvokas. Morfema — tai elementariausias morfologiškai neskaidomas reikšminis vienetas. Ji sintaksiškai neautonomiška ir kalboje einanti tik drauge su specialiais, santykius rodančiais ženklais. Su šiais ženklais morfema sudaranti autonominius kalbos vienetus — žodžius. Žodis — tai mažiausia dvinarė struktūra: viena jo dalis referentinė (turinys, informacija), o kita — santykinė. Ji, sutalpindamas savyje leksinę ir gramatinę reikšmę, sudaro opoziciją morfemai. Vadinas, žodis yra morfologiškai skaidomas, sintaksiškai autonomiškas (gali eiti sakinio dalimi ir egzistuoti kaip atskiras pasakymas), turi savarankišką kirtį, o morfema šių požymių neturi.

¹⁸ Antroje atvirlaiškio pusėje yra lietuvių su kanklėmis piešinys.

¹⁹ Antroje atvirlaiškio pusėje yra Rezeknės pilies griuvėsių vaizdas.

¹⁴ Sulieta ir neišskaitoma, greičiausia būta sk. губ. — z. z.

¹⁶ Labai sulieta, lyg ir būta нига (?). — Z. Z.

Remdamasi tokia žodžio ir morfemos opozicija, autorė tarnybinių lietuvių kalbos dalių – prielinksnių, jungtukų, dalelyčių negali laikyti žodžiais, nes jie morfologiškai neskaidomi, sintaksiškai neautonomiški ir neturi savarankiško kirčio. Daugiausia dėmesio autorė skiria prielinksniui ir beveik įtikinamai įrodo, kad prielinksnis – ne žodis, o morfema, žinoma, šiek tiek sau paprieštaraudama (p. 10). Pirmausia ji sako, kad baltų kalbose nėra nė vieno prielinksnio, turinčio tokį gramatiškumo laipsnį, kaip prancūzų *de* arba anglų *of*, o paskui netgi nelabai „gramatiškus“ lietuvių kalbos prielinksnius stengiasi sujungti su tikrai gramatiškomis linksnių galūnėmis į vieną sudėtinę morfemą. Ima tokią proporciją (*būti*) *mieste* ir (*eiti*) *į miestą* = (*būti*) *ant kalno* ir (*eiti*) *ant kalno* ir daro išvadą, kad vieno gramatiškumo esančios ir vietininko linksnio galūnė, ir sudėtinės morfemos *į...ą* (*į miestą*), *ant...o* (*ant kalno*). Prielinksnines konstrukcijas *ant stalo*, *prie stalo*, *už vyro*, *už vyrą* autorė morfemiškai suskaido taip:

$\begin{array}{cccccccccccccccc}
\text{ant} & | & \text{sta} & | & \text{o}, & \text{prie} & | & \text{sta} & | & \text{o}, & \text{už} & | & \text{vyr} & | & \text{o}, & \text{už} & | & \text{vyr} & | & \text{ą} \\
\text{II} & & \text{I} & & \text{II} & & \text{II} & & \text{II} & & \text{I} & & \text{II} & & \text{II} & & \text{I} & & \text{II} & & \text{II} & & \text{I} & & \text{II}
\end{array}$

rentinės, II – santykinės morfemos). Tokia prielinksnių konstrukcijų interpretacija būtų ideali, jeigu visiškai nepripažintume leksinės prielinksnio reikšmės (o ją atskirti nuo gramatinės iš tiesų sunku).

Sunkiau būtų buvę autoriui įrodyti kitų tarnybinių kalbos dalių morfemiškumą, ypač dalelyčių, kurios ilgai mūsų gramatikose buvo vadinamos prieveiksminiais žodeliais. Prieveiksminiams *dabar*, *rytoj*, *vakar*, *ten*, *čia* T. Bulygina skiria ypatingą vietą. Pagal sintaksinius kriterijus jie turėtų priklausyti žodžių klasei (turi referentinę dalį ir yra autonomiški), o pagal morfologinius – morfemų (morfologiškai neskaidomi). Jeigu lietuvių kalboje šio tipo žodžiai sudarytų daugumą, autorės nuomone, netektų jokios prasmės dviejų kalbos vienetų – žodžio ir morfemos – skyrimas. Tačiau lietuvių kalboje sintaksinis autonomiškumas ir morfologinis elementarumas ešą nesuderinami dalykai. Todėl autorė palyginti nesunkiai išsprendžia prieveiksnių problemą, prirašydama adverbialinės reikšmės nulines galūnes (*dabar* + \emptyset , *rytoj* + \emptyset). Tokios struktūros prieveiksminis jau yra žodis.

Įvadinėse pastabose konstatuojama, kad lietuvių kalbos (kaip ir kitų indoeuropiečių kalbų) gramatinės sistemos pamatą sudaranti vardažodžio ir veiksmožodžio opozicija. Vardažodžio klasėje skiriamas daiktavardis ir būdvardis. Vardą ji įsivaizduoja kaip dvinarę struktūrą, kurios pirmoji dalis – leksinė morfema, o antroji – substantyvumą ar adjektyvumą reiškianti galūnė. Čia tik ne visai suprantama, kaip galima substantyvumo ir adjektyvumo reikšmes sutalpinti vien galūnėje, kai autoriui joje netelpa netgi gramatinė daiktavardžio giminė (p. 32).

Iš daiktavardžio analizės mūsų akį patraukia du dalykai: polemika su A. Laigonaite (nors ir išnašoje, žr. p. 17) ir nauja linksniavimo tipų interpretacija. Dar 1961 m. A. Laigonaite teigė, kad būdingiausia lietuvių kalbos daiktavardžio kategorija esanti giminės kategorija. Ji būdingesnė už skaičiaus, nes yra daug daiktavardžių, nekaitomų skaičiais, o daiktavardžių, neturinčių giminės kategorijos nėra¹. T. Bulygina įrodinėja atvirkščiai, kad būdingiausia daiktavardžiui esanti skaičiaus kategorija. Skaičiaus kategorija visų pirma esanti gramatiškesnė, ją rodo santykinė žodžio dalis (galūnė), o, pavyzdžiui, leksinė *stalo* reikšmė neegzistuojanti atskirai nuo vyriškosios giminės, *duonos* reikšmė – atskirai nuo moteriškosios. Daugiausia lietuvių kalboje ešą būtent tokių daiktavardžių, kurių giminės negalima sieti vien su galūne. Jiems tinkanti tokia formulė: Lg + NCG (kur L – leksinė morfema, N – skaičiaus, C – linksnio morfema, o g – giminės indeksas). Labai retais atvejais daiktavardžiai kaitomi giminėmis (pvz., *sekretorius* – *sekretorė*). Tada jų formulė yra L + NCG (G – giminės reikšmė, ištaisai priklausanti galūnei). Skaičiaus kategorija esanti visai kitokia – daugiausia daiktavardžiai kaitomi skaičiais, o turintys tik vienkaitą arba tik daugiskaitą labai gražiai derinąsi prie pagrindinio tipo.

¹ A. Laigonaitė, Daiktavardžių giminės ir skaičiaus kategorijos, – Dabartinė lietuvių kalba, V., 1961, p. 122. Plg. Lietuvių kalbos gramatika, I, V., 1965, p. 164.

Atskirai paėmus, šie teiginiai yra teisingi, padeda geriau suvokti giminės ir skaičiaus kategorijų specifiką, bet visiškai neįrodo, kad skaičiaus kategorija būtų daiktavardžiui būdingesnė už giminės. Viena jų yra klasifikacinio pobūdžio, kita – kaitybinio, ir abidvi vienodai būdingos. Kažkaip esame įpratę manyti, kad lietuvių kalboje daugumą sudaro skaičiai kaitomi daiktavardžiai. O ar iš tikrųjų taip? Remdamiesi specialiais darbais ir akademinė gramatika, galime pasakyti, kad skaičiai nekaitomi visi abstraktai, iš konkrečiųjų kaitoma tik dalis skaičiuoti galimus daiktus reiškiančių daiktavardžių, o kiti – nekaitomi. Nekaitomi skaičiais medžiagas (pačia plačiausia prasme) reiškiantys daiktavardžiai – medžiagos, iš kurių siūdinamės drabužius, statybinės medžiagos, cheminės medžiagos, trąšos, visokios atliekos ir daugybė kitų. Nekaitoma skaičiais daugelis gamtos reiškinių pavadinimų, individualūs vardai ir šiaip dar daugybė konkrečių daiktavardžių, kuriuos sunku ir suklasifikuoti¹. Tačiau tai nieko bendra neturi su kategorijos būdingumu. Abidvi kategorijos apima visą daiktavardžio leksiką – ir tai svarbiausia.

Nepatogūs straipsnio autoriai atrodo ir mūsų tradiciniai linksniavimo tipai, kuriems esą priskirti labai jau įvairių galūnių žodžiai (pvz., antroji linksniuotė). Be to, labai įvairuojanti balsinė galūnės dalis, kuri laikoma kamienu. T. Bulygina siūlo visiškai atsisakyti kamieno sąvokos. Vaduodamasi iš tradicinės gramatikos „painiavos“, ji linksniuojamojo žodžio galūnę skaido į galūnę ir priešgalūnę. Galūnės sudaro pastovius tipus, o priešgalūnės kinta. Gal būtų ir gerai, bet šie priešgalūniai neturi aiškios funkcijos. Jie kartais, kaip autorė teigia, susiję su giminės skirtumu, bet dažniausiai – tai linksnio ir skaičiaus „hipercharakteristika“. Kai žodžiui trūksta galūnės, priešgalūnės perima jos funkcijas. Į autorės siūlomą linksniavimo tipų nustatymą dėl bendro lietuvių kalbos struktūrinės analizės lygio galima žiūrėti tik kaip į tam tikrą eksperimentą, šiuo metu dar negalintį pakeisti tradicškai nusistovėjusių tipų.

Specifinėmis būdvardžio kategorijomis T. Bulygina laiko apibrėžtumo /neapibrėžtumo (определенности/неопределенности) ir laipsnio kategorijas. Apibrėžtumo / neapibrėžtumo kategorija – tai paprastųjų ir įvardžiuotinių formų opozicija. Daugiausia čia reiktų kalbėti dėl termino tinkamumo, juo labiau, kad vieną veiksmažodžio kategoriją, kuri nieko bendra neturi su būdvardžio įvardžiuotinėmis formomis, autorė taip pat vadina tuo pačiu vardu.

Vykusiai parodytas daiktavardžio ir būdvardžio giminės skirtumas. Vertos dėmesio išvados dėl bevardės giminės formų – jos siūlomos laikyti jau nebe būdvardžiais, o beasmeniais predikatyvais. Tačiau visiškai neteisingas teigimas, kad lietuvių kalbos būdvardžių dariniai *apyšlapis, pobaltis, priekurtis* ir žodžių junginiai *gerų geriausias, visų geriausias* paprastai laikomi laipsnių formomis (p. 36). Šis teiginys, matyt, paimtas iš vieno mūsų mokyklinės gramatikos varianto². Akademinė „Lietuvių kalbos gramatika“ yra visai kitos nuomonės³.

Veiksmažodis iš kitų kalbos dalių išsiskiria procesiškumo reikšme. Viduje visus veiksmažodžius autorė skiria į asmenuojamuosius ir neasmenuojamuosius. Iš neasmenuojamųjų formų specifinę vietą užimanti bendratis. Nuo dalyvių, padalyvių ir pusdalyvių bendratis besiskirianti nė kiek ne mažiau, kaip nuo asmenuojamųjų formų. Aprašydama lietuvių kalbos veiksmažodį, autorė iškelia ir mūsų tradicines gramatinės kategorijas – asmens, nuosakos, laiko, giminės, skaičiaus, linksnio, rūšies, kai kurioms nuo seno tyrinėtomis, bet specialiu vardu nepavadintoms kategorijoms sugalvoja terminus. Taip atsiranda „veikimo sferos“ kategorija, apimanti sangražinių ir nesangražinių formų opoziciją. Į veikslus, kaip grynai darybinę kategoriją, visiškai numojama ranka, o lyg ir jos vietoje atrandama nauja apibrėžtumo / neapibrėžtumo kategorija, kurios mums autorė plačiau nepaaiškina, nors skiria

¹ Plg. Lietuvių kalbos gramatika, I, V., 1965, p. 175 – 177.

² J. Žiugžda, Lietuvių kalbos gramatika, I, Kaunas, 1969, p. 96.

³ Lietuvių kalbos gramatika, I, V., 1965, p. 514.

prie pačių būdingiausių veiksmazodžio kategorijų. Atranda visiškai naują kategoriją (категория „сгатыца“), neminimą nė vienoje lietuvių kalbos veiksmazodžiui skirtoje studijoje.

Iš veiksmazodžio kategorijų aprašymo matyti nepakankamas autorės susipažinimas su lietuvių kalbos veiksmazodį nagrinėjančia lingvistine literatūra. Pavyzdžiui, autorė sakosi bene pati pirmoji lietuvių kalboje atrandanti „veikimo sferos“ kategoriją. Bet tuo būdu neigiami dideli P. Bernadišienės ir A. Jakulienės darbai¹. Įrodinėjant, kad lietuvių kalbos sangražiniai veiksmazodžiai nieko bendra neturi su rūšies kategorija, šiandien jau neverta polemizuoti su 1956 metais išėjusia J. Otremskio gramatika, užtenka pasiskaityti A. Jakulienės straipsnį².

T. Bulygina naujai yra pažiūrėjusi į asmens kategoriją. Ji nepripažįsta pirmojo ir antrojo asmens skaičiaus opozicijos. Todėl čia mato ne du, bet keturis asmenis, o abiejų skaičių trečiojo asmens formas laiko vienu asmeniu. Tuo būdu lietuvių kalboje skiriami ne trys, o penki asmenys. Naujai šiame straipsnyje pažiūrėta į asmenų galūnes ir visą asmenavimo sistemą. Atmetamos tradicinės trys pagrindinės veiksmazodžio formos kaip labai mažai teikiančios informacijos apie asmenavimą ir siūloma realioms formoms aprašyti pasitelkti nulines ar net hipotetines morfemas. Remdamasi J. Kurilovičiaus, L. Blumfildo ir kitų struktūralistų teiginiais, autorė siūlo pagrindine forma išrinkti daugiausia informacijos teikiančią kamieną, nebūtinai tą patį visiems veiksmazodžiams. Susidariusi morfologines formules, pateikia ir naują veiksmazodžio asmenavimo aprašymą, kurį kol kas esame linkę laikyti (kaip ir naująją linksniavimo sistemą) tik eksperimentu.

Nepaisant į šioje recenzijoje pateiktas tam tikrais atvejais gana rezervuotas ar net kritines pastabas, T. Bulyginos darbas yra vertas morfologijos specialistų dėmesio. Jis netgi turėtų paskatinti pačius lituanistus pasidomėti naujesniais lietuvių kalbos gramatinės sistemos aprašymo metodais.

A. Paulauskienė

Kalbos garsai ir intonacija (Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga, IV), V., 1970, 245 p.

Šiame tome paskelbta šešiolika straipsnių įvairiais lietuvių, rusų, vokiečių, prancūzų ir anglų kalbų fonetikos klausimais. Medžiaga suskirstyta į tris skyrius: „Fonemos ir garsai“, „Intonacija“ ir „Kalbos psichologija, eksperimentavimo metodai“. Lietuvių kalbos fonetikos klausimams skirta daugiausia – dešimt – darbų.

Trys rinkinio straipsniai yra apžvalginiai: V. Janėnas pateikia beveik visas žinomas skiemens ribų teorijas, ieškodamas geriausio būdo šiam reiškinui tirti prancūzų kalboje, R. Aprijas kyte nagrinėja fiziologų ir kalbos psichologų (daugiausia tarybinių) senesnius ir pastarųjų metų darbus, norėdama rasti teoriškai pamatuotų priemonių kovoti su fonetine interferencija, dėstant anglų kalbą lietuvių studentams, o J. Gikys apžvelgia ir kritiškai vertina dešimt šiuo metu labiausiai paplitusių metodų, taikomų automatuose pagrindiniam kalbos signalo tonui išskirti. Du darbai skirti vadinamai fonostilistikai: A. Gaidučikas rašo apie vokiečių monologinės kalbos fonostilistinius bruožus („Фоностилистические черты монологической речи немецкого языка“, p. 104–129), K. Baryšnikova – apie tam tikrų posakių ritminę struktūrą prancūzų kalboje („О ритми-

¹ P. Bernadišienė, Sangražinių veiksmazodžių reikšmė ir vartoseną dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje (kand. disert.), V., 1961; A. Jakulienė, Lietuvių ir kitų baltų kalbų sangražinių veiksmazodžių istorija (kand. disert.), V., 1968.

² A. Jakulienė, Lietuvių kalbos pasyvo formavimasis ir sangražiniai veiksmazodžiai, „Baltistica“, IV (2), V., 1968, p. 211–220.